

KONFLIKT RELACJI A NIEWERBALNA KOMUNIKACJA NAUCZYCIELA Z UCZNIAMI

NAUCZYCIEL A KOMUNIKACJA NIEWERBALNA W EDUKACJI

Współczesne rozważania dotyczące efektywności pracy nauczyciela coraz częściej skupiają się na problematyce dotyczącej relacji między podmiotami procesu edukacyjnego, wyznaczanymi między innymi przez sposób komunikowania się nauczyciela z uczniami. Rolą komunikacji jest wytworzenie atmosfery zaufania, akceptacji, zaangażowania i wspólnoty wśród członków społeczności szkolnej. Przy czym komunikacja ta ma zapewnić również ciągły proces wymiany wiadomości i informacji. Podczas konstytuowania się interakcji edukacyjnych powinny być brane pod uwagę zarówno komponenty werbalne, jak i niewerbalne. W ostatnich latach przyjęto, by „liczne zachowania mające miejsce w procesie edukacyjnym traktować jako formy porozumiewania się niewerbalnego, ze względu na to, że niemal wszystkie niosą za sobą jakiś komunikat” [Bonar J. (1997): 22], Komunikacja niewerbalna nauczyciela, będąca wyznacznikiem jego postaw i emocji wobec uczniów, pojawia się w odpowiedzi na myśli, zachowania i zdarzenia mające miejsce w klasie szkolnej.

Często zdarza się, że nauczyciel przejawia określone zachowania na podstawie własnych, dotychczasowych doświadczeń z uczniami. Z jednej strony nauczyciel, który spotkał się z lekceważącymi, aroganckimi zachowaniami ze strony ucznia, będzie wykazywał wobec niego nieufność, podejrzliwość i krytykę. Takie zachowania nauczyciela będą godziły w dodatnią samoocenę uczniów, co negatywnie wpłynie na dalszy przebieg ich współpracy edukacyjnej [Zaborowski Z. (1974): 78]. Nie będzie więc mowy o integracji komunikatywnej między nauczycielem a uczniem, będącej przejawiającej się wytworzonymi między nimi więziami personalno-emocjonalnymi [Kosyrz W. (1993): 102]. Z drugiej strony w takiej sytuacji uczeń zachowując się agresywnie będzie dochodzić własnych praw oraz wyrażać własne myśli, uczucia i przekonania w sposób, który będzie na ogół niestosowny i zawsze

naruszający prawa nauczyciela. W klasie szkolnej coraz częściej będą pojawiali się przegrani i zwycięzcy w wyniku zachodzących procesów konkurencji, rywalizacji, próby sił. Zjawisku temu zawsze towarzyszą despotyzm, zarozumiałość i nonszalancja [Hare B. (1997): 21–22].

Źródłem nierzadko pojawiających się konfliktów są narastające w klasie szkolnej emocje. Bezpośrednie i silne reakcje emocjonalne aktywizują większość wysyłanych sygnałów niewerbalnych. Należy być świadomym tego faktu, chcąc uniknąć sytuacji konfliktowych w relacjach między nauczycielem a uczniem. Niestety wysyłane często zupełnie nieświadomie sygnały niewerbalne akcentują i eksponują przeżywane w danej chwili przez nauczyciela uczucia i emocje, na które uczniowie nie pozostają obojętni. Rzeczywistość szkolna coraz częściej jawi się nam w postaci agresywnej walki słownej, a w skrajnych przypadkach w pozasłownej i to zarówno ze strony nauczycieli jak i uczniów. Określone zachowania niewerbalne pomagają dostrzec i poznać relacje między nimi, ułatwiają bądź utrudniają im wzajemne kontakty interpersonalne oraz oddziałują na konkretne zachowania w sytuacjach szkolnych. Zaburzenia w procesie edukacyjnym, będącym samym w sobie ogólnie pojmowanym procesem komunikowania się, mogą w dużej mierze być powodowane brakiem umiejętności porozumiewania się kanałem niewerbalnym lub występującymi w tym obszarze zakłóceniami. A przecież nieznaną zasad efektywnego komunikowania staje się przyczyną wielu dramatycznych i wstrząsających konfliktów, które swoim zasięgiem obejmują również środowisko szkolne.

METODA BADAWCZA – WYNIKI I DYSKUSJA

Poszukując potwierdzenia, iż komunikacja niewerbalna nauczyciela w klasie szkolnej może wpływać na relacje interpersonalne podmiotów procesu edukacyjnego prowadząc w późniejszym czasie do nierzadko pojawiających się konfliktów relacji, przeprowadzono badania na terenie województwa mazowieckiego, kujawsko-pomorskiego i wielkopolskiego. Objęły one wybrane losowo – głównie szkoły podstawowe i jeden zespół szkół ponadpodstawowych. W związku z tym, iż badania rozpoczęto przed reorganizacją szkół, dotyczącą między innymi wyodrębnienia ze szkół podstawowych gimnazjów, w powyższej pracy autorka posługuje się terminologią dotyczącą wcześniejszych zasad organizacyjnych szkolnictwa (nie rozgraniczając obecnie istniejących już gimnazjów) zarówno w dużych miastach jak i miasteczkach oraz wsiach. Badaniami objęto grupę losowo wybranych 101 nauczycieli przedmiotów humanistycznych, ścisłych i artystycznych oraz po jednej klasie, w której uczyli, co stanowiło liczbę 1822 uczniów. Jedno z wielu narzędzi

wykorzystanych w przeprowadzonych, wielowątkowych badaniach na temat znaczenia komunikacji niewerbalnej nauczyciela w klasie szkolnej, dotyczyło oddziaływania wysyłanych przez nauczycieli sygnałów niewerbalnych między innymi na panującą w klasie szkolnej atmosferę, zachowanie i samopoczucie uczniów w toku lekcji, nastawienie wobec nauczyciela oraz wpływ na kreowanie określonych, w tym często negatywnych zachowań uczniów wobec nauczyciela.

Wyniki badań (tabela nr 1) potwierdziły, iż, jednym z czynników wpływających na wzbudzenie niechęci i antypatii wobec nauczyciela są wykonywane przez niego gesty, miny, przyjmowane pozy ciała podczas lekcji.

Tab. 1. Znaczenie negatywnego oddziaływania komunikacji niewerbalnej nauczyciela na uczniów podczas lekcji (%).

1.	Wzbudzanie niechęci i antypatii wobec nauczyciela	85,45
2.	Unikanie rozmów, kontaktu z nauczycielem w czasie lekcji	78,65
3.	Denerwująca atmosfera pracy na lekcji (nerwowość, niepewność)	70,70
4.	Powodowanie odrazy do szkoły	58,59
5.	Uczucie krzywdy i braku pewności siebie	52,03
6.	Wyczuwanie braku zainteresowania uczniem ze strony nauczyciela	47,47
7.	Przeszkadzanie nauczycielowi w prowadzeniu lekcji	42,32
8.	Obgadywanie i dokuczanie nauczycielowi	40,56
9.	Lekceważenie uwag nauczyciela, omijanie jego nakazów i zakazów	40,50
10.	Oklamywanie i dwulicowość wobec nauczyciela	38,30
11.	Zbiorowe umawianie się przeciw nauczycielowi	37,71
12.	Zajmowanie się czynnościami niezwiązanymi z lekcją	35,95
13.	Wywoływanie sytuacji konfliktowych z nauczycielem	29,75
14.	Ośmieszające naśladowanie ruchów nauczyciela	29,14

Z ogółu badanej grupy uczniowskiej (N=1822), aż 85,45% respondentów wyraziło taką właśnie opinię, z czego jedynie 5,65 % uważało, iż ma to miejsce rzadko, najliczniejsza grupa 36,33% badanych osób, że czasami. Aż 43,47% uczniów było zdania, że komunikaty niewerbalne, którymi posługuje się nauczyciel mają znaczące oddziaływanie na ich postawę emocjonalną wobec niego, w tym 14,60% respondentów deklарowało, iż ma to miejsce zawsze, a 28,87%, że prawie zawsze.

W związku z powyższym, jak przyznaje 78,65% badanych unikają rozmów i kontaktu z nauczycielem w czasie lekcji. Zawsze czyni to 11,42% uczniów, prawie zawsze 25,52% respondentów, a 35,75% czasami tylko nie ma ochoty na bezpośredni

kontakt z nauczycielem. Według opinii 5,98% uczniów, niewerbalne komunikaty nauczyciela rzadko zniechęcają ich do spotkań i konwersacji podczas lekcji.

Zdarza się w skrajnych przypadkach, że spotkania z nauczycielem charakteryzującym się agresywnymi, nieopanowanymi zachowaniami niewerbalnymi w trakcie prowadzonych przez niego lekcji, powodują odrazę do szkoły jak i samego nauczyciela, co stwierdziło aż 58,95%. W tym 29,64% uczniów uważało, że dzieje się tak tylko czasami, 17,67% było zdania, że prawie zawsze. Uczniowie, którzy wyrazili opinie jakoby gesty, miny i pozy ciała nauczyciela zawsze miały znaczenie w powodowaniu odrazy do szkoły stanowili 7,14%. Ich przeciwnicy stwierdzający, że ma to rzadko znaczenie w tej kwestii stanowili zaledwie 4,50% badanej grupy.

Jak deklarują uczniowie, zdarza się, iż nauczyciel używając sygnałów komunikacji niewerbalnej demonstruje i okazuje im podczas lekcji brak zainteresowania. Do takiego wniosku doszło 47,47% respondentów, z czego 15,26% uważało, że jest tak prawie zawsze, a 19,92%, iż tylko czasami. Całkowite przekonanie o tym, że zawsze nauczyciel daje im odczuć brak zainteresowania, chociażby nie utrzymując z nimi żadnego kontaktu wzrokowego, posiadało 7,79% uczniów, a jedynie 4,50% respondentów było zdania, iż dzieje się tak rzadko.

W tej sytuacji, 52,03% badanych zadeklarowało pojawienie się u nich uczucia krzywdy, poniżenia i braku pewności siebie, w tym 9,43% stwierdza, iż odczucia te pojawiają się u nich prawie zawsze, 24,70% uważa, że tylko czasami. W grupie respondentów znalazło się 5,49% uczniów, u których uczucie krzywdy i braku pewności siebie pojawia się zawsze na skutek nieprzyjaznych komunikatów niewerbalnych ze strony nauczyciela lub ich braku. Innego zdania jest zaledwie 2,41% respondentów, według których gesty i miny nauczyciela rzadko wywołują u nich takie samopoczucie.

W powyższych okolicznościach w klasie szkolnej może zapanować niekorzystna, denerwująca atmosfera podczas lekcji. Opinię taką wyraziło aż 70,70% badanych uczniów. W tym 32,11% stwierdza, że niewerbalne komunikaty nauczyciela prawie zawsze mają znaczenie w kreowaniu destruktywnej atmosfery, będącej powodem często miernej efektywności pracy uczniów w trakcie lekcji, 10,43% uważa, że zawsze, natomiast 25,25% jest zdania, iż znaczenie to występuje tylko czasami. O dużym znaczeniu niewerbalnej komunikacji nauczyciela oddziałującej na panujący w klasie nastrój, świadczyć może bardzo niewielki procent respondentów wynoszący 2,91%, których zdaniem ten rodzaj porozumiewania się nauczyciela z uczniami podczas lekcji rzadko oddziałuje na kreowanie atmosfery w trakcie zajęć.

Niewerbalne zachowania nauczycieli w 38,30% sprawiają, iż uczniowie okłamywali ich i byli wobec nich dwulicowi. Do takiego postępowania, które ma

miejsce zawsze przyznało się 5,65%, prawie zawsze 9,60% uczniów, natomiast rzadko tak się dzieje w opinii 5,76% badanych. Uczniowie stwierdzili, iż gesty i miny nauczycieli w 17,29% rzadko ich prowokują do nieszczerości. Okłamywanie nauczycieli i ukrywanie swojej prawdziwej twarzy ma najczęściej miejsce, gdy uczniowie nie chcą się narażać na sankcje ze strony nauczyciela lub mają do czynienia z nauczycielem biernym, ze strony którego nic im nie grozi.

Uczniowie bacznie obserwując swych wychowawców zwracają uwagę między innymi na ich zachowania niewerbalne, które oddziałują na nich prowokując do pewnych działań. Wyrazili oni opinię w 29,75%, jakoby niektóre gesty, miny nauczyciela były powodem zaistniałych podczas lekcji charakterystycznych sytuacji konfliktowych. Pociuszającym jest fakt, iż tylko 5,27% respondentów uważa, iż tak właśnie bywa zawsze, 10,54% stwierdziło, że prawie zawsze, natomiast 2,69% było zdania, że rzadko takie sytuacje mają miejsce. Z kolei 11,25% uczniów potwierdziło, że czasami komunikaty niewerbalne nauczycieli są podłożem rodzących się nieporozumień podczas lekcji.

Uczniowie w 40,56%, jak sami oznajmiają, obgadują i dokuczają nauczycielom z powodu nieopanowanych i śmiesznych min i gestów, jakie wykonują. Czyni tak zawsze 6,48% respondentów, prawie zawsze 14,76% uczniów. Czasami tylko sygnały niewerbalne, którymi posługują się nauczyciele są powodem kpin ze strony 16,08% badanych, a 3,24% uczniów robi to rzadko.

Jedna trzecia badanej grupy, tj. 29,14%, posuwa się do ośmieszającego naśladownictwa ruchów i min nauczyciela. Zachowanie takie zadeklarowało zawsze 5,05% uczniów, prawie zawsze 9,22%. Jak przyznało się 12,07% respondentów upodabniają się dla zabawy do swych nauczycieli w mowie ciała tylko czasami, natomiast 2,80% czyni to rzadko.

Nauczyciel, który prowokuje uczniów często agresywną komunikacją niewerbalną narażony jest z ich strony na zbiorowe umawianie się przeciwko niemu. Takie oświadczenie złożyło 37,71% respondentów. W tym 6,09% uczniów zadeklarowało, iż robi to zawsze, 10,87% stwierdziło, że umawiają się przeciwko wychowawcy prawie zawsze. Sytuacja ta ma miejsce zdaniem 16,30% uczniów czasami, natomiast 4,45% badanych, uważa że rzadko. Uczniowie trafnie określają na podstawie zachowań niewerbalnych osobowość nauczyciela, dokładnie wiedzą na ile mogą go lekceważyć. I to właśnie w opinii 40,50% respondentów, niewerbalna komunikacja nauczyciela ma znaczenie w lekceważącym stosunku uczniów do nauczyciela, w omijaniu i ignorowaniu jego nakazów i zakazów. Uczniowie w 4,94% zawsze nie reagują na jego upomnienia, prawie zawsze w 10,37%. Czasami nie respektuje poleceń nauczyciela 18,99%, a rzadko czyni to 6,20% uczniów.

Nauczyciel szczególnie charakteryzujący się bierną komunikacją niewerbalną może spodziewać się, że uczniowie będą mu przeszkadzali podczas lekcji. Opinię taką wyraziło 42,32% badanej grupy. I tak, 5,43% uczniów zawsze przeszkadza nauczycielowi, 15,81% zawsze nagannie zachowuje w trakcie lekcji, wiedząc że nauczyciel nie zdyscyplinuje ich surową powagą, groźnym spojrzeniem spod czoła czy jednoznacznym wskazaniem palcem. Czasami przeszkadza nauczycielowi 19,10% respondentów, natomiast 1,98% uczniów deklaruje, iż czyni to rzadko. W związku z powyższym, komunikacja niewerbalna nauczyciela również może oddziaływać na naganne zachowujących się uczniów podczas lekcji prowadzonych przez niego.

Monotonne, pozbawione elementów komunikacji niewerbalnej przekazywanie wiedzy, może powodować brak zainteresowania przebiegiem lekcji ze strony uczniów, którzy zajęci będą czynnościami niezwiązanymi z zajęciami. Powyższy wniosek potwierdziło 35,95% respondentów, z czego 4,01% uczniów było zdania, że dzieje się tak zawsze, a 11,91%, iż prawie zawsze. Poza tym grupa stanowiąca 18,00% uważała, że komunikacja niewerbalna nauczyciela może czasami wpływać na zajmowanie się czynnościami nie dotyczącymi lekcji, natomiast 2,03% uczniów, że rzadko ma to znaczenie w takich okolicznościach.

Spośród zachowań bezpośrednio skierowanych przez uczniów pod adresem nauczyciela, prowokującego określone sytuacje prezentowaną przez siebie komunikacją niewerbalną, mogącą powodować pojawianie się konfliktów relacji na płaszczyźnie nauczyciel-uczeń, możemy wymienić: lekceważące zachowywanie się w stosunku do nauczyciela, wywoływanie sytuacji konfliktowych, celowe przeszkadzanie nauczycielowi w prowadzeniu zajęć, obgadywanie i ośmieszanie nauczyciela spowodowane na przykład irytującymi bądź komicznymi gestami, minami, przyjmowanymi przez nauczyciela pozami ciała, a w końcu zbiorowe umawianie się przeciwko nauczycielowi.

KONSTATACJE

Analizując powyższe przykłady można dostrzec, że elementy komunikacji niewerbalnej nauczycieli w bardzo dużym stopniu posiadają negatywne znaczenie oddziaływania na uczniów powodując, że zachowują się niestosownie i niegrzecznie w stosunku do niego. Podkreślić należy, iż wśród całej grupy badanych uczniów nie padła ani jedna odpowiedź „nigdy” na żadne z zadawanych pytań. Wszyscy respondenci zgodnie dostrzegali znaczenie komunikacji niewerbalnej nauczyciela, bądź to w mniejszym, bądź większym stopniu, wybierając pozostałe z możliwych odpowiedzi. Powyższe zestawienie uwidacznia, 95% najwyższą procentową liczbę

uzyskanych odpowiedzi, która wskazuje na to, że w największym stopniu niewerbalna komunikacja oddziałuje na wzbudzanie u uczniów niechęci i antypatii wobec nauczyciela, następnie na unikanie rozmów i kontaktów z nim oraz kreowanie przez nauczyciela denerwującej atmosfery pracy podczas lekcji.

W świetle otrzymanych wyników badań, przedstawionych w niewielkim części w niniejszym opracowaniu należy przyjąć, iż coraz szersze cele i zadania stawiane przez współczesną edukację wymagają doskonalszego przygotowania nauczycieli, w tym również w zakresie umiejętności niewerbalnego komunikowania się. Z socjologicznego punktu widzenia, szkoła tworzy swoiste środowisko komunikacyjne. Na jego swoistość zwraca uwagę J. Kowalikowa, która stwierdza, iż między uczniem i nauczycielem pojawia się w procesie szkolnej komunikacji szczególny rodzaj kontaktu. Z jednej strony posiada on aspekt czysto komunikacyjny, polegający na płynnym przepływie informacji, któremu towarzyszy tak zwane sprzężenie zwrotne oraz naprzemiennosc ról nadawcy i odbiorcy. Z drugiej strony służy do stworzenia więzi emocjonalno-intelektualnej, niezbędnej do tego, aby zrealizowane zostały szczególne zadania stawiane przed procesem nauczania i uczenia się [Kowalikowa J. (1994): 145]. Choć nauczyciele mają świadomość oddziaływania na uczniów komunikatami niewerbalnymi informującymi głównie o ich postawach międzyludzkich i emocjach, to ich umiejętności posługiwania się komunikacją niewerbalną są postrzegane w nie najlepszym świetle. Wiadomo, że wykonywanie pewnych zawodów służy lepszemu posługiwaniu się komunikacją niewerbalną. Najwyższe miejsce zajmują pod tym względem aktorzy, następnie badacze zachowań niewerbalnych oraz osoby, które zajmują się badaniem twórczości. Znacząco gorsze wyniki osiągają w tym sposobie komunikowania się psychologowie kliniczni i studenci. Zastanawiającym, a raczej alarmującym jest fakt, iż jedni i drudzy są jednak pod tym względem zdecydowanie lepsi od nauczycieli! [Sęk H. (red.) (1993): 437]. Nauczyciele winni być przygotowani do świadomego i bezkonfliktowego komunikowania się z uczniami, i to nie tylko werbalnego, ale jak pokazują wyniki badań, również niewerbalnego, gdyż komunikaty werbalne służą głównie przesyłaniu suchych faktów, podczas gdy niewerbalne informują o relacjach i emocjach interpersonalnych. Jest to istotne wobec narastającej agresji, braku i często chęci zrozumienia drugiego człowieka.

Stąd zdecydowanie dostrzega się, podkreśla i uświadamia środowiskom akademickim konieczność włączenia lub wzbogacenia procesu kształcenia przyszłych nauczycieli w treści związane z szeroko pojmowaną komunikacją międzyludzką, w tym w zakresie niewerbalnego komunikowania się, które to świadomie wykorzystywane w codziennej pracy z uczniami mogą być pomocnym środkiem pozytywnie wzbogacającym proces edukacyjny dzieci i młodzieży.

LITERATURA:

- Bonar J. (1997), *Niewerbalne komunikowanie się nauczyciela a efekty kształcenia uczniów I–III*, Łódź.
- Gajda S. Nocoń J., (red.) (1994), *Kształcenie porozumiewania się*, Opole.
- Hare B. (1997), *Bądź asertywny. Skuteczne sposoby komunikacji*, Łódź.
- Kosyrz W. (1993), *Wychowanie interpersonalne*, Warszawa.
- Sęk H. (red.) (1993), *Społeczna psychologia kliniczna*, Warszawa.
- Zaborowski Z. (1974), *Stosunki międzyludzkie a wychowanie*, Warszawa.